

25-ԱՄԵԱՅ ԿՈՐԽՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆ (1864 - 1889) ԲԱՔՈՒԻ «ՄԱՐԴԱ-
ՍԻՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ՅԱՆՈՒՆ Ս. ԳՐԻԴՈՐ ԼՈՒՍԱՒՈՐԶԻՆ ՀԱՅ-
ԱՍՏԱՆԻ»

Ռուսահայերի ինքնաճանաչութեան զարթոյմը սկսում է ուսումնա-
րաններ հիմնելուց դեռ 20-ական թւականներին (Ներսիսեան դպր. և Լա-
զարեան ճեմարան)։ Ժամանակի ընթացքում առաջանում է ինտելիգեն-
ցիան և մամուլը։ Ինտելիգենցիան գիտելով կեանքը և չլիւնլով ժողովրդի
հետ չէր կարող չը տեսնել իւր շուրջը ժողովրդի աղքատութիւնը, սարսափելի
աղիտութիւնը և մտաւոր—բարոյական անկումը պարսկական տիրա-
պետութեան շնորհիւ։ Շատ տեղերում հաշերը խաղառ ձուլւել էին մահմե-
դականների հետ կամ մուսացել էին իրանց լեզուն և խօսում էին թուր-
քերէն, թաթերէն, վրացերէն, նապած ինչ ազգի մէջ էին բնակւում։

Այն ժամանակաւ ինտելիգենցիայի լաւագոյն մասի ձկտումների ներ-
կալացուցիչն էր Ս. Նազարեանը—հայերի մէջ եւրոպական գիտութեան
և մարդասիրական բարձր սկզբունքների ազդ քարոզիչը, իւր օրգան «Հիւ-
սիսապապով»։ Նա առաջինն էր որ մտնում էր հասարակութեան գիտակ-
ցութեան մէջ թէ հարկաւոր է հաւաքական ուժերով և ինքնօգնութեամբ
բարեփել ազգի դրութիւնը։ Սակայն հարկաւոր էին բաւական
եռանդ ու նախաձեռնող ուղի ունեցող մարդիկ, որոնք իրականացնէին,
արիւն և մարմին տալին զեղեցիկ տեսական մտքերին։ Աղլալիներին էր
Մոսկւայի համալսարանի բժշկական ֆակուլտետում աւարտած թիֆլիսցի
Դաւիթ Ռոստոմեանցը, 1842 թւին, 22 տարեկան հասակում աւարտելով
իւր ուսումը՝ երիտասարդ բժիշկը, այն ժամանակաւ սակաւաթիւ ինտելի-
գենցիայի ազդ եռանդոտ ներկայացուցիչը, իսկոյն մտնում է ժողովրդի մէջ,
ուր սեփական աչքով ականատես է լինում նրա աղիտութեան։ Նրկար
ապրիներին ընթացքում նա դաւառական բժշկի պաշտօնով պտտում է
Նուխու, Շամախու և Բաքուի կողմերում ուր տեսնում է որ ժողովուրդը
առաջնում է ոչ միայն ֆիզիքական ցաւերով, այլ և խարխափում է սարսա-
փելի խաւարի և ինքնամոռացութեան մէջ։ Ի՞նչ կարող էր անել նա իւր

1) Տես «Պատմ. համառոտութիւն Բ Հ. Մ. Ը. Յշամայ զործունէութեան»
աշխատանքիւնց ասենադպիր ընկերութեան Ա. Գալստեանց։ Բաքու, 1891 թ.։

անհատական ուժերով. միթե՞ շատերին կարող էր դանել կարեկից իւր հասարակական վշտերին. բայց ահա հնչում է հեռու հիւսիսից «Հիւսիսափաղ»-ի արթնեցնող ձայնը, որ սթափեցնում է հասարակութիւնը իւր եռանդան, անասական զրութիւնից. Ռոստոմեանը ալօմ մենակ չէ. մամուլը նրան օգնում է. հասարակութեան մէջ ալօմ նա աւելի համակրողներ կարող է դանել. և գտնում է 12 հոգի, որոնք և դնում են Մարդասիրական ընկերութեան հիմքը՝ 1864 թւի մայիսի 21-ին բարձրագոյն հաստատում է Բաքուի «Մարդասիրական ընկերութեան» կանոնադրութիւնը և ալօ օրից սկսում է նորա գործունէութիւնը, նախագահութեամբ ընկերութեան հիմնադիր Գաւրիթ Ռոստինեանցի, մինչև նորա վախճանիւր ալօինքն՝ 1864 թւականի նոյեմբերի 16-ը:

Մարդասիրական ընկերութեան 25-ամեալ գործունէութեան հետ ծանօթանալով չի կարելի չը համոզւել որ նա տարէ ցտարի աւելի է ընդարձակել և միշտ հաւատարիմ է եղել իւր նպատակին. տարածել լուսաւորութիւն և բարեգործութիւն ուսանալիքի մէջ, ստանց դասակարգակն և դաւանութեան խորութեան, օգնել սովորողներին, նպատաւ տալ չքաւոր ուսումնարաններին, հիմնել սեպհական ուսումնարաններ, դրամական նպատակ ստացնել աղքատներին և չքաւորներին, ձրի լրտկութիւն հիւանդներին և ալն:

Ընկերութեան 13 հիմնադիր անդամների հիմնական դրամադրութիւր 25 տարուց լետով դառնում է 62,392 ռ. 70 կ., բացի կապերից, որոնց արժողութիւնը հաշւում է 87,384 ռ. 22 կ.: Իւր 25-ամեալ գործունէութեան ընթացքում ընկերութիւնը ստացել է ալ և ալ աղբւրներից եկամուտ ընդամենը 185,285 ռ. 20 կ.: Գլխաւոր աղբւրները, բացի դրամադրութիւր սովորիքից 54,111 ռ. 74 կ., նոր ուսումնարանական շինութեան համար հանգանակած 29,636 ռ. 99 կ., Բաքուի երկու եկեղեցիներից աղաւթ ծխական ուսումնարանի պահպանութեան համար 13,341 ռ. 65 կ. և ստացած անդամական վճարները:

Մարդասիրական ընկերութիւնը ունի հիմնադիր, պատուաւոր, անփոփոխ և տարեկան անդամներ. ալօ կոչումներից «Ժառանգական» է առաջինը:

Իւր 25-ամեալ գոյութեան ժամանակ ընկերութիւնը ունեցել է 4 պատուաւոր անդամներ, 317 անփոփոխ և 869 տարեկան «Պատուաւոր» կոչւում են ալն անդամները, որոնք միանգամից նւիրում են ամեն ժամանակի համար ոչ պակաս քան 1000 ռ., իսկ «անփոփոխ» — ոչ պակաս քան 100 ռ.: «Տարեկան» անդամները նրանք են, որոնք իւրաքանչիւր տարի նւիրում են 5 ռուբլի:

Ուրեմն Մարդասիրական ընկերութիւնը անդամներից ստացել է.

15 հիմնադիր անդամներից	12.650 ռուբլի
4 պատուաւոր » 	400 »
317 անփոփոխ » 	32.625 »

869 տարեկան անդամներից	4.345	»
Ընկերութիւնը «կտակած» գումարներով բաւականին աղքատ է.		
Պօղոս Ալեքսանեանցի կտակ	2.000	րուբլի
Կարապետ Միրանցեանցի կտակ	1.000	»
Թաղէոս քհ. Բուզադեանի	1.000	»
Հ. Հախումեանի	250	»

Մարդասիրական ընկերութիւնը իւր 25-ամեայ գործունէութեան ժամանակ ծախսել է 122,892 ռ. 50 կոպէկ. Որովհետեւ ծախսերից կարելի է լաւ բնորոշել ընկերութեան կատարած գործը, այդ պատճառով մենք տալ ենք բերում այդ ծախսերի անունները առանձին առանձին.

- 1) Բաքուի հալոց ծխական երկսեռ ուսումնարանների վրայ 18.147 ռ. 33 կ.
- 2) Օժանդակութիւն գիւղական և քաղաքային հալոց ուսումնարաններին 7.642 « — »
- 3) Օժանդակութիւն 20 որդեգիրներին 14.645 « — »
- 4) Տան վարձ՝ դպրոցների, տպարանի և գրատարանի համար 1.635 « — »
- 5) Տպարանի վրայ և այլ ծախքեր 7.447 « 49 »
- 6) Գրատարանի 5.947 « 74 »
- 7) Ուսումն. հին շինութեան վրայ ծախք 12.403 « 89 »
- 8) Նոր շինութեան 15.380 « 53 »
- 9) Ողորմութիւն աղքատներ. և հիւանդներին 1.938 « 14 »
- 10) Բանկին վճարած % 2.321 « 10 »
- 11) Մատաներին և գրադրին 428 « 48 »
- 12) Դասագրքերի 152 « 80 »

Այդ ծախսերից ամենաանլաջողն է լինում տպարանի վրայ արածը, որի բացման նպատակն էլ ընկերութեան ընդհանուր ուղղութեան համապատասխան է եղած. նորա վրայ նալելիս են եղել ոչ միայն իրրեւ միջոցի՝ քօրեղացեան ընկերութեան ճիւղականը, այլ նաեւ որ մասշնչի գնով դասագրքեր տպագրեն հալոց ուսումնարանների համար. սակայն ոչ մէկը այս նպատակներից չիրականացաւ և տպարանը մնասով ծախսել է 1883 թւին. Աչքի անցնելով ծախքերի բոլոր տեսակները չի կարելի չը համոզել, որ Մարդասիրական ընկերութիւնը իւր միջոցների ահադին մասը, 92%, ծախսել է մարդասիրական նպատակներից գերագոյնի և արդիւնաւորագոյնի վրայ՝ ժողովրդի լուսաւորութեան վրայ:

Մենք համոզւած ենք, որ այդ նպատակին կարելի կը լինի ծառայել աւելի ևս մեծ ծաւալով եթէ 1888 թւից Բաքուում կառուցուող ընկերութեան հոգակապ շինութիւնը դառնայ թեմական դպրոց, որի կարեւորութիւնը Շամախու թեմում միծապէս զգացւում է. Բաքւի թեմական

դպրոցը կը գրաւի ոչ միայն Շամախու, Ղուբալի, Գեղրինտի, Սալեանի և Նուխալ կողմերից ուսման կարօտ երեխաներ, այլ և Անդրկասպեան հալերը կ'ուղարկեն արդեն իրանց զաւակները: Բաքու նահանգում մօտ 60 հազար հայ կարելի է համարել, Արէշի և Նուխու զաւառներում և Դաղստանում՝ մօտ 37 հազար, Անդրկասպեան կրկրում էլ թէ հաւենք մօտ 10 հազար հայ կը ստանանք 98 հազար ազգաբնակութիւն, Վիճակագրութիւնից լաւտնի է, որ ամեն 10 հազար բնակչից 8—19 տարեկան հասակին պատկանում են մօտ 2000 հոգի, ուրեմն վերոյիշեալ կողմերում կը գտնւեն մօտ 19 հազար հայ որ գտնուում են ուսումնարանական հասակում, որոնցից maximum 3000 են ալժմ սովորում ամեն կարգի թէ պետական, թէ հալոց և թէ մասնաւոր ուսումնարաններում, իսկ մնացածը՝ ոչ մի տեղ. էլ չենք ասում թէ որչափ թեմական դպրոցը կ'օգնի այդ կողմերի ծխական ուսումնարաններին, տալով նրան պատրաստած ուսուցիչներ և թեմին ընդհանրապէս՝ փոքր ի շատէ կրթած քահանաներ:

Պահելով մի թեմական դպրոց, մի երկդասեան օրիորդաց ծխական ուսումնարան Բաքուի մէջ և թեմի աղքատ գիւղերում ծխական ուսումնարաններին փողով օգնելով՝ Մարդասիրական ընկերութիւնը կարող է իւր գլխաւոր նպատակներից մէկի դադաթնակետին հասած համարել, Բալց գրկել գիւղական աղքատ ծխական ուսումնարաններին մի որդեգիր պահելու համար, ցանկալի չենք գտնում. ուստի որդեգիրներին նկատմամբ 1885 թ. ընդհանուր ժողովի վճիռը մեղ թւում է շատ նպատակաւարմար, Աւհասարակ օգնել մարդկանց միջնակարգ կամ բարձրագոյն ուսում առնել ի հարկէ շատ լաւ բան է, լալց լաւագոյն է, երբ այդ օժանդակութիւնը միացնում է օժանդակողի կողմից փոխարինարար լաւտնի հասարակական պարտականութիւն կատարելու հետ: 1885 թ. ընդհանուր ժողովը վճռում է, որ ալնուհետ ընկերութիւնը գլխաւորապէս աշխատի ապահովացնել ծխական ուսումնարանների գոյութիւնը՝ բալց որովհետև ուսումնարանական գործի լաջողութիւնը կախած է պատրաստած ուսուցիչներից, ուստի պիտի աշխատէ խնդրատու երիտասարդների մէջ ընտրել և զերադասել նրանց, որոնք կը կամենան ուսանել ուսուցչական ինտիտուտներում և փտով ծառայել ռոճկով ազգային ուսումնարաններում՝ ալնքան տարի, որքան տարի օժանդակութիւն է ստացած: Նոյնը կարելի կը լինէր ասել և նրանց մասին, որոնք համալսարանում և այլ բարձրագոյն ուսումնարաններում կ'ուսանէին ընկերութեան հաշով, որպէս զի փտով ծառային Բաքուի թեմական դպրոցում, եթէ ալլալիսին բացէր:

Ղուսաւորէք ազգը, իսկական գիտութեամբ՝ կը փարատւին նրա բարոյական ցաւերը: Մարդասիրական ընկերութիւնը իւր 25 ամեալ գործունէութեան ժամանակ ղեկավարել է ալս սկզբունքով և լոյս կալ որ նա ապագալում կը լալնացնի իւր անելիքը ալլ ուղղութեամբ: